

Prof.dr hab. Piotr Eberhardt

Instytut Geografii i P.Z.PAN

Warszawa ul. Twarda 51/55

RECENZJA

rozprawy doktorskiej mgr Łukasza Węgrzyna p.t. „Morfologia nazistowskich obozów koncentracyjnych i zagłady na terytoriach okupowanej Polski” napisanej na Wydziale Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego, pod kierunkiem Prof.dr hab. Andrzeja Rykały i promotora pomocniczego dr Łukasza Musiaka

Recenzowana rozprawa jest bardzo obszerna, liczy bowiem 339 stron tekstu. Zawiera ona dodatkowo rozbudowany aneks obejmujący ilustracje graficzną, fotograficzną i kartograficzną. Zrealizowanie tego dzieła wymagało dużego nakładu pracy i pokonania wielu przeszkód natury metodycznej i technicznej. Opiniowana rozprawa składa się z części wstępnej, końcowych konkluzji i wniosków oraz dziewięciu rozdziałów merytorycznych. Przedstawiono w nich nie tylko zgodnie z tytułem morfologie nazistowskich obozów, ale również wiele innych zagadnień związanych z ich usytuowaniem geograficznym, lokalizacją i topografią przestrzenną. Podano ponadto wiele informacji o ich genezie, przyczynach powstania, zasadach funkcjonowania, jak również opisano ich cały system organizacyjny. Był on zaś bardzo skomplikowany w ujęciu strukturalnym i terytorialnym. Stworzono go dla potrzeb państwa niemieckiego a jego podstawowym celem było unicestwienie w imię zbrodniczej ideologii milionów niewinnych ludzi. Głównym zaś kryteriom ich eksterminacji były względy rasowe. Działał on niestety nad wyraz skutecznie i efektywnie. Tematyka rozprawy dotyczy więc tego zbrodniczego przedsięwzięcia, które nie ma w zasadzie odpowiednika w dziejach ludzkości. Ludobójstwo Ormian czy Burów, które jest przypomnianie w literaturze nie miało już tej skali i nie było już tak perfekcyjnie przygotowane, począwszy od podjęcia decyzji, aż do jej praktycznej realizacji. Ostatecznym rezultatem była zagłada blisko 6 milionów Żydów, w tym 3 milionów posiadających obywatelstwo polskie. W dodatku te dwa przywołane, historyczne ludobójstwa nie bazowały na totalnej, niehumanitarnej i nieludzkiej ideologii.

Autor podjął się więc tematyki, którą w zasadzie trudno pojąć, gdyż dotyczy problematyki, która jest zaprzeczeniem wszelkich norm moralnych i etycznych. Istnieją tak istotne bariery, nie tyle naukowe, co psychologiczno - emocjonalne uniemożliwiające wyważoną ocenę tych przerażających wydarzeń historycznych. Praca zgodnie z tytułem odnosi się, nie tyle do samego przebiegu Holocaustu, co pewnego wycinka spraw, które

technik badawczych. Ważny jest układ i kompozycja pracy a zwłaszcza jej logiczność i przejrzystość. W tematyce budzącej spory i emocje a taką jest kwestia zagłady ludności żydowskiej z rąk oprawców nazistowskich ważna jest znajomość literatury przedmiotu, tak aby nie pominąć prac przełomowych, lub tych dyskusyjnych, które wywołały rozgłos i liczne polemiki. Ważna jest poprawność stosowanej terminologii i definicji. Na końcu zaś o wartości każdego dzieła naukowego świadczy umiejętność dojrzałej interpretacji oraz formułowania uogólnień i podsumowujących wniosków.

Nie budzi wątpliwości fakt, że Autor podjął się zamierzenia badawczego wykraczającego poza zakres typowej pracy doktorskiej. Nie była ona łatwa, gdyż od czystej strony geograficznej, w zasadzie nie ma swojego odpowiednika nie tylko w polskiej ale i w światowej literaturze przedmiotu. Kwestie lokalizacyjne i morfologiczne obozów nazistowskich nie wzbudzały zazwyczaj zainteresowania wśród badaczy zajmujących się Holocaustem. Wybór tematu oryginalnego usytuowanego na pograniczu geografii z historią i politologią świadczy o interdyscyplinarnych zainteresowaniach Autora. Pomimo obiektywnych trudności, dzięki dotarciu do licznych nie zbadanych dokumentów i przeprowadzeniu analizy faktograficznej, udało się autorowi w zasadzie pokazać pewien mało znany aspekt funkcjonowania obozów koncentracyjnych i obozów zagłady na okupowanym terytorium polskim. Okazało się, że był to system niezmiernie złożony hierarchicznie, strukturalnie i przestrzennie. Odznaczał się swoistą dynamiką i działał sprawnie w zmieniającej się sytuacji politycznej, militarnej i kompetencyjnej. Wykonywał swoje zaprogramowane zbrodnicze zadania w sposób niestety perfekcyjny. Nie tylko poddał eksterminacji w sposób zorganizowany miliony ludzi, to równocześnie realizował planowe zadania gospodarcze dla potrzeb wojennych III Rzeszy Niemieckiej. Autor potrafił to ukazać i uzasadnić na wielu konkretnych przykładach. Okazało się, że każdy poszczególny obóz, który obejmował w swoim składzie różnorodne podobozy, czy filie miał swoje odrębne zadania produkcyjne i potrafił funkcjonować w sposób dopasowany do zmieniających się warunków i okoliczności. Te fakty były mało znane nawet wśród specjalistów. Autor skoncentrował się na wymiarze lokalizacyjno – morfologicznym. Ten aspekt badawczy był w zasadzie pomijany w literaturze przedmiotu. Dzięki temu praca nabrała walorów nowatorskich i wyjaśniła wiele kwestii mało znanych lub interpretowanych zupełnie inaczej.

Ważnym założeniem wyjściowym Autora, które nawet zostało odnotowane w tytule był dualistyczny podział nazistowskich obozów na obozy koncentracyjne oraz obozy zagłady. Te drugie były przede wszystkim przeznaczone do natychmiastowej eksterminacji ludności żydowskiej i istniały jedynie na okupowanych ziemiach polskich. Każdy z nich doczekał się precyzyjnego opisu: (Auschwitz, Kulmhof, Bełżec, Sobibór, Majdanek, Treblinka). Natomiast obozów koncentracyjnych było kilkaset i zostały one rozmieszczone tak w Niemczech jak i w całej okupowanej Europie, w tym również na ziemiach polskich. Ich wielkość, funkcje i zadania były zróżnicowane.

obozów zagłady. Decyzja ta była nieprzypadkowa i umotywowana względami demograficzno – technicznymi. Pomimo zapowiedzi we wstępie tego zagadnienia Autor nie poddał tej kwestii analizie wyjaśniającej. A jest ona dość kontrowersyjna i często tendencyjnie wykorzystywana politycznie. Lokalizując obozy zagłady na ziemiach polskich Niemcy kierowali się przesłankami logistycznymi. Tu przebywało najwięcej Żydów i poprzez umiejscowienie obozów w Polsce minimalizowało się czas i środki transportu, Z drugiej strony w Polsce nie istniały samodzielne władze lokalne i nie zachodziła potrzeba uwzględniania opinii i zgody miejscowych kolaborantów. Inaczej było to na przykład w Słowacji, na Węgrzech czy w Rumunii. Władze niemieckie miały na ziemiach polskich pełną swobodę decyzyjną. Na właściwych zaś terenach niemieckich stosowano swoisty kamuflaż i unikano bestialskich mordów. W niektórych publikacjach zachodnich stawiana jest teza, że jedną z przyczyn wybrania na lokalizację obozów zagłady wyłącznie etnicznych ziem polskich, było antysemickie nastawienie ludności polskiej. To ważne zagadnienie badawcze zostało przez Autora pominięte a można założyć, że w tej sprawie Autor posiadał odpowiednie argumenty rzeczowe negujące tego typu nierzetelne i fałszywe opinie.

Natomiast kolejne cele badawcze prezentowane przez Doktoranta doczekały się interesującej interpretacji. Do nich należało:

- określenie lokalizacji obozów wraz z charakterystyką cech fizycznogeograficznych terenów przez nich zajmowanych
- analiza morfogenetyczna obozów
- analiza budowy zewnętrznej i wewnętrznej organizmów obozowych
- przedstawienie elementów morfologicznych obozów w ujęciu komparatystycznym
- podjęcie próby identyfikacji wzorca służącego tworzeniu miejsc odosobnienia i zagłady na okupowanych ziemiach polskich

Wyjściowymi elementami, które określają wartość pracy poza właściwym i wszechstronnym opisem i dogłębną interpretacją umożliwiającą wyjaśnienie podjętego zamierzenia badawczego są również założenia metodyczne, wiarygodność materiałów źródłowych i wykorzystanie najważniejszej literatury przedmiotu. Autor wykorzystał typowe, dość tradycyjne procedury metodyczne. W niewielkim stopniu wprowadził bardziej nowatorskie ujęcia statystyczne lub modelowe. Sądzę że nie było to potrzebne. Zgodnie z założeniem użył powszechnie używane opisowe metody stosowane przez historyków. Analiza retrospekcyjna posłużyła do identyfikacji elementów morfologicznych obozów na podstawie analizy dawnych map i przekazów archiwalnych. Jako geograf zastosował szeroko analizę kartograficzną. Dzięki niej dokonał porównania lokalizacji ogólnej i szczegółowej obozów. Przedstawiano ich otoczenie, strukturę przestrzenną i fizjonomie. Dodatkowo wykorzystano metodę genetyczną, mającą na celu odtworzenie etapów rozwoju jednostek obozowych i metody morfometryczne, czyli obliczenia powierzchniowe i odległościowe.

identyfikacji wzorca służącego do tworzenia miejsc koncentracji więźniów i ich zagłady w wybranych miejscach na terenie okupowanych ziem polskich, w kontekście rozwiązań zastosowanych we wzorcowym obozie KL Dachau. Ponadto udowodniono, że metody badawcze stosowane w geografii historycznej jaką stanowi urbomorfologia są w stanie wyjaśnić mechanizmy i sposób funkcjonowania systemu obozów i podobozów organizowanych przez władze nazistowskie na okupowanych ziemiach polskich.

Recenzowana rozprawa mgr Łukasza Węgrzyna jako całość stanowi oryginalny i twórczy wkład do nauk geograficznych, zarówno pod względem postawionego problemu badawczego, jak i metod analizy i zasługują na pozytywną ocenę. Przy użyciu samodzielnie wybranych metod analitycznych i syntetycznych Autor rozwiązał w pełni postawione przed sobą zadanie naukowe. Wybrał temat oryginalny i trudny, wymagający dużego nakładu pracy, ale dzięki adekwatnej metodologii dopasowanej do celu pracy osiągnął oczekiwane rezultaty. Rozprawa wskazuje na wysoki stopień wiedzy ogólnej z zakresu geografii, historii i politologii. Świadczy o szerokich zainteresowaniach twórczych Kandydata ubiegającego się o stopień doktora. Przygotowana rozprawa doktorska dotyczy problematyki o istotnym znaczeniu politycznym. Jest ona ciągle rozpatrywana i komentowana w środkach masowego przekazu. Prace z tego zakresu mają nie tylko istotną wymowę naukową ale i popularyzatorską. Postawione we wstępie zadanie badawcze zostało w sposób właściwy zrealizowane. W płaszczyźnie tematycznej, operacyjnej i merytorycznej opracowanie nawiązuje do najlepszych osiągnięć z zakresu geografii historycznej względnie politycznej. Ze względu na swoje walory poznawcze po pewnej weryfikacji i modyfikacji powinna zostać opublikowana.

Ze względu na powyższe argumenty stawiam wniosek o przyjęcie opracowania mgr Łukasza Węgrzyna p.t. „Morfologia nazistowskich obozów koncentracyjnych i zagłady na terytorium okupowanej Polski „ jako rozprawy na stopień doktora i dopuszczenie mgr Łukasza Węgrzyna do publicznej obrony tej rozprawy.

Warszawa 20 marca 2018

Prof. dr hab. Piotr Eberhardt